

DR. EDUART CAKA

Instituti i Historisë / Akademia e Shkencave e Shqipërisë
edicaka@hotmail.com

**ISLAMIZIMI NË SANXHAKUN E ELBASANIT GJATË
GJYSMËS SË PARË TË SHEK. XVI****Abstrakt:**

Ekziston tashmë një korpus i madh shkrimesh, artikujsh, zërash enciklopedikë dhe studimesh mbi çështjen e islamizimit të shqiptarëve dhe faktorëve që kanë ndikuar në këtë proces, i cili filloi dhe arriti kulmin gjatë periudhës së sundimit osman në këtë hapësirë. Zbulimi apo publikimi i dokumenteve të reja që datojnë nga kjo periudhë është një zhvillim që hedh dritë dhe zbardh dinamika të reja mbi këtë tematikë, si dhe i shtyn studiuesit ta rimarrin atë sërish në shqyrtim. Në këtë kontekst, edhe ky artikull bazohet në të dhënat e përfuara nga regjistrat kadastrorë të shek. XVI mbi një hapësirë të caktuar administrative të kohës, siç ishte sanxhaku i Elbasanit dhe kazatë e Elbasanit, Durrësit dhe Shpatit, të cilat bënë pjesë brenda kësaj livaje.

Fjalë kyçe:

Sanxhaku i Elbasanit, shek. XVI, feja, islamizimi, regjistrat kadastrorë osmanë.

Hyrje

Me rënien e Shkodrës në duart e Mehmedit II në vitin 1479 dhe të Durrësit në vitin 1501, zhvillime që sollën tërheqjen përfundimtare të venecianëve nga ky port i rëndësishëm i Adriatikut Lindor, kohë e cila përkon me periudhën e sundimit të Bajezidit II, sulltani arriti ta shtrinte plotësisht sundimin e tij në këto hapësira, duke u vendosur përfundimisht në këtë vijë bregdetare. Në këtë drejtim, hapi i parë që ndërmoren osmanët ishte një riorganizim administrativ i kësaj zone dhe i një pjese të konsiderueshme të Shqipërisë Qendrore, e cila deri atëherë varej në masë

të madhe nga Ohri,¹ për t'u bashkuar në një sanxhak të vetëm, atë të Elbasanit, qendra e të cilit do të ishte qyteti me të njëjtin emër. Në këtë sanxhak të ri u grupuan hapësirat e dy anëve të Shkumbinit, si dhe pjesa fushore perëndimore që shtrihej deri në bregdet. Më konkretisht, livaja në fjalë ndahej në tri kaza: atë të Elbasanit, Durrësit dhe Shpatit.²

Sikurse do ta shohim edhe nga dokumentacioni arkivor i shek. XVI, organizimi i sanxhakut të Elbasanit jo vetëm që nënkuptonte konsolidimin e sundimit osman në këto hapësira, por gjithashtu, në vijim, do të shërbente edhe si një pikë mbështetëse në kuadër të mbrojtjes së kalave bregdetare ndaj një sulmi që do të vinte nga jashtë.³ Kështu, në kohën e sundimit të Bajezidit II, mund të thuhet se bregdeti lindor i Adriatikut nuk ishte më problem për osmanët, pasi ata e kishin shtrirë autoritetin e tyre deri në këto skaje, duke e kthyer detin në një kufi natyror ndërmjet tyre dhe Europës. Vetë pesha specifike e zonave shqiptare dhe e sanxhakut të Elbasanit në përgjithësi do të dilte në pah gjatë rivalitetit për dominim në Adriatik e Mesdhe, ku kjo gjeografi ishte vazhdimisht objekt i sulmeve të piratëve dhe flotave të ndryshme, veçanërisht asaj spanjolle.⁴

¹ Machiel Kiel, "İlbasan," *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII (İstanbul: TDV Yay., 2000), 79-81.

² Një dokument i hershëm që na jep informacione të detajuara mbi hapësirat territoriale që ishin pjesë e sanxhakut të Elbasanit, njësitë e tij administrative, kalatë dhe fshatrat bashkë, si dhe numrin e popullsisë dhe të ardhurat, është një regjistër i llogarive të kësaj livaje, i cili daton në vitin 1530. Për më shumë, shih: *367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile Avlonya Livâsı Tahrîr Defterleri (926-1520/937-1530)*, C. III (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008), 3.

³ Në *Mühimme Defterleri* gjenden urdhra të shumtë që i drejtohen kadiut apo sanxhakbeut të Elbasanit për çështje të rendit dhe sigurisë. Ndërsa, në rastet e rrezikut që kanosej nga deti apo gjatë mobilizimeve ushtarake për ekspedita, sanxhakbeu i Elbasanit rezulton të ketë qenë ndër drejtuesit kryesorë të kësaj hapësire, i cili urdhërohej për të organizuar vijën mbrojtëse ose për të mbledhur ushtarë. Madje, kjo nuk vlente vetëm për ngjarjet që ndodhnin në hapësirat përreth, por edhe për ekspedita më të largëta, siç ishte ajo e Maltës (1565) në Mesdhe, ku trupat e sanxhakut të Elbasanit rezultojnë të kenë qenë tejet aktive. Për më shumë detaje, shih: Eduart Caka, "Prania e elementit shqiptar në fushatën osmane të Maltës të vitit 1565," *Studime historike*, nr. 1-2 (2019): 44.

⁴ Për rivalitetin ushtarak në Adriatik e Ballkan dhe ndikimin e përplasjeve në hapësirat shqiptare, shih: Peter Bartl, *Ballkani Perëndimor midis monarkisë spanjolle dhe Perandorisë Osmane*, përktheu Pëllumb Xhufi (Tiranë: Shtëpia Botuese Dituria, 2011).

Ndërkohë që i biri i Bajezidit II, Javuz Selimi ose Selimi I, zgjodhi të ndiqte një trajektore tjetër gjatë sundimit të tij, duke u përqendruar kryesisht në zgjerimin osman drejt Lindjes dhe duke shtënë brenda kufijve të shtetit zona me rëndësi, si hapësirat e Sirisë së sotme, Irakut apo Egjiptit. Kurse pasardhësi i tij në fron, Sulejmani I, do t'i drejtonte sytë kah Perëndimi. Ky i fundit, i njohur ndryshe edhe si Ligjvënësi (Kanuniu) ose i Madhërishmi (Magnificent), u vu personalisht në krye të ushtrisë osmane, duke synuar të godiste zemrën e Europës, siç ishte triumfi në Mohaç më 1526 dhe rrethimi i Vjenës në vitin 1529.⁵

Sulltani nuk përdori vetëm rrugën tokësore në synimet e tij për të përparuar drejt Europës, por u angazhua maksimalisht edhe në ato detare. Pa tentuar këtu të përmenden të gjitha zhvillimet në këtë fushë që ndodhën gjatë periudhës së sundimit të Sulejmanit I dhe, duke u ndalur specifikisht në hapësirat shqiptare, në kontekstin e synimeve të Kanuniut për të sulmuar Europën, vlen të përmendet edhe ekspedita që ai urdhëroi të ndërmerrej në drejtim të Italisë, ku vetë ai erdhi deri në Vlorë.⁶

Të gjitha këto zhvillime, si në rang perandorak ashtu edhe në nivel lokal, lidhen me njëra-tjetrën kur bëhet fjalë për hapësirat kufitare që do të mobilizoheshin në rastet kur sulltani urdhëronte përgatitjet për ndërmarrjen e një fushate ushtarake. Për ta konkretizuar këtë qasje, mjafton të shihet mënyra e hartimit të regjistrit të parë fiskal që i përket hapësirës që po marrim në shqyrtim për shek. XVI. Më saktësisht, fjala është për regjistrin me numër 367 për financat e vilajetit të Rumelisë i vitit 1530, i cili, ndryshe nga praktika normale e hartimit të regjistrave në terren, është përpiluar përmes përfutimit të të dhënave që përmbanin defterët përkatës të hartuar më herët dhe që gjendeshin në duart e burokracisë osmane në qendër. Ky, sipas studiuesve, ishte një angazhim praktik për një nevojë konkrete, ku burokracisë në qendër i nevojitej një panoramë e situatës në terren, para se sulltani të ndërmerre një nismë me rëndësi të veçantë, siç ishte marshimi drejt Europës.⁷

⁵ Feridun M. Emecen, *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2022), 171-177.

⁶ *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll. I (Ilirët, Mesjeta, Shqipëria nën Perandorinë Osmane gjatë shek. XVI – vitet 20 të shek. XIX), grup autorësh, redaktor përgjegjës Kristaq Prifti, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë (Tiranë: Toena, 2002), 560-561.

⁷ Bëhet fjalë për gjashtë regjistra përmbledhës, të cilët ofrojnë një panoramë demografike dhe fiskale të dy njësive bazë administrative të perandorisë, Rumelisë dhe

Ndonëse i hartuar për një qëllim tjetër, parë në kontekstin e historisë lokale, përkatësisht të sanxhakut të Elbasanit, regjistri i lartpërmendur mbart një simbolikë tejet domethënëse. Kjo lidhet me faktin se ky defter na paraqitet edhe si dokumenti i parë zyrtar që pasqyron një panoramë të detajuar të situatës administrative, demografike, ekonomike, ushtarake e fetare të kësaj zone pas vendosjes së plotë të osmanëve në hapësirën në fjalë.

Mbi fillimet e procesit të islamizimit te shqiptarët nën sundimin osman

Megjithëse mbetet ende një temë e pastudiuar në të gjitha detajet dhe kompleksitetet që paraqet çështja e konvertimit, historiografia shqiptare dhe studiuesit e huaj që e kanë trajtuar këtë temë bashkohen në mendimin se elitat ishin ato që kaluan të parat në besimin e ri, duke i hapur kështu rrugë depërtimit të besimit islam në shoqërinë shqiptare.⁸ Më konkretisht, kur vijmë në gjysmën e parë të shek. XV, vërejmë se thuajse gjysma e familjeve më të mëdha shqiptare kishte kaluar në

Anadollit. Ajo çka është atipike në këtë rast është mënyra e hartimit të regjistrave, të cilët nuk bazohen në të dhëna të mbledhura në terren, por në informacionet e defterëve më të hershëm. Sipas Inalcık-ut, kjo lidhet me nevojat e kancelarisë osmane për të nxjerrë një bilanc të të ardhurave dhe resurseve humane përpara një ngjarjeje të rëndësishme, sikurse ishte ndërmarrja e fushatës ushtarake në drejtim të Europës Qendrore, që do të kulmonte me rrethimin e parë të Vjenës në vitin 1529. Shih: Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C. I (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2016), 223, 351. Ndërsa sipas Kiel-it, defteri me numër 367, që përfshin edhe sanxhakun e Elbasanit, i përket vitit 1528. Shih: Machiel Kiel, *Arkitektura osmane në Shqipëri, 1385-1912*, përktheu Klodiana Smajlaj (Tiranë: AIITC, 2012), 137.

⁸ Për një literaturë të zgjeruar në lidhje me islamizimin e elitave, shih: *Historia e Popullit Shqiptar*, 588-589; Selami Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare (shek. XV-XVI)*, (Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1988), 35-38; Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands during the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, PhD Dissertation (Ankara: Bilkent University, Department of History, 2003), 193-196; Anton Minkov, *Conversion to Islam in the Balkans, Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730* (Leiden: Brill, 2004), 71-72; Antonina Zhelyazkova, “Islamization in the Balkans as a Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective,” *The Ottomans and the Balkans. A discussion of Historiography*, Ed. Fikret Adanır, Suraiya Faroqhi (Leiden: Brill, 2002), 241-242; Ferit Duka, “XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşma Süreci Üzerine Gözlemler,” *OTAM*, sy. 2, no. 2 (1991): 65-66.

besimin islam, ndërsa bijtë e tyre i gjejmë të inkuadruar brenda aparatit shtetëror të sulltanit, duke shërbyer si administratorë, komandantë e funksionarë nën urdhrat e tij. Madje, një pjesë e pinjollëve të këtyre familjeve i hasim si ofiqarë edhe në hapësirat e banuara prej shqiptarëve. Këtu mund të përmenden bijtë e Teodor Muzakës, Jakupi dhe Kasemi, djemtë e Gjin Zenebushit dhe pasardhës të bujarëve të tjerë si ata të Skurajve, Ashtinëve, Kastriotëve etj.⁹

Ndonëse synimi kryesor i konvertimit në këtë fazë të hershme lidhet me politikën e parisë shqiptare të kohës për të ruajtur pozitën, pasuritë dhe njësitë e tyre territoriale,¹⁰ një motivim tjetër, sikurse u përmend më sipër, ishte edhe integrimi në shkallët e burokracisë dhe të qeverisjes osmane, ku kalimi në besimin islam ishte një parakusht i pandryshueshëm. Vetëm në gjysmën e dytë të shek. XIX, më saktësisht si rrjedhojë e ndryshimeve shoqërore, juridike e institucionale që ndërmorën osmanët në kuadër të reformave të Tanzimatit, shtetasit jomyslimanë të perandorisë do të kishin mundësinë të merrnin poste administrative apo ushtarake në shtetin osman.

Kjo qasje e osmanëve ndaj parisë vendose gjatë fazës së vendosjes së tyre në këtë gjeografi duhet parë në një këndvështrim më të gjerë, brenda strategjisë së tyre të zgjerimit, të cilën Inalcık e përmbledh qartësisht me dy terma: atë gradual, pra të vazhdueshëm, dhe

⁹ Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 158-161; Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 56-63. Edhe Skënderi e sheh procesin e islamizimit, veçanërisht të elitave, si një mënyrë që shqiptarët të përfitonin nga rendi i ri politiko-ushtarak që po formësohej në Ballkan me vendosjen këtu të një fuqie të re, siç ishin osmanët. Shih: Stavro Skënderi, "Religion in Albania during the Ottoman Rule," *Südost-Forschungen*, vol. 15, no. 1 (1956): 311-327. Për një studim të mirëfilltë të gjendjes së elitave shqiptare në prag të depërtimit osman në këto hapësira, shih: Athanas Gegaj, *Shqipëria dhe invazioni turk në shekullin XV*, përktheu Qemal Velija (Tiranë: Zenit Editions, 2025).

¹⁰ Në regjistrin për sanxhakun e Arvanidit vërejmë se një pjesë e madhe e hapësirave territoriale që u përkisnin sinjorëve vendas është shënuar me emrin e tyre. Fjala vjen, zonat e Gjirokastrës, të cilat kishin qenë prej kohësh zotërimi të familjes së madhe të Zenebushëve, edhe në këtë defter janë përmendur si *vilajet-i Zenebush*. Edhe tokat e Gjon Kastriotit në të njëjtin regjistër përmenden me emrin e tij, pra *Juvan-ili*. Për më shumë, shih: *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit i vitit 1431*, përgatitur për botim nga Halil İnalcık, përkthyer nga Mykerem Janina, përkthimi i hyrjes dhe përgatitja për botim në shqip nga Eduart Caka, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë (Tiranë: Kristalina-KH, 2017), XIII. Gjithashtu, shih: Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 62-63.

sistematik.¹¹ Pra, ndonëse krerët e familjeve të mëdha shqiptare të kohës, të cilët pranuan statusin e vasalit te sulltani, vijuan t'i ruanin zotërimet e tyre, pavarësisht faktit se mbetën jomyslimanë në aspektin konfesional, pasardhësit e tyre që u konvertuan arritën jo vetëm t'i ruanin, deri në njëfarë mase, zotërimet e paraardhësve, por edhe t'i forconin pozitat e tyre, duke u bërë pjesë e klasës qeverisëse. Parë nga ky këndvështrim, ky transformim në aspektin religjioz duket se i favorizonte osmanët në konsolidimin e sundimit të tyre në këto hapësira, ndërsa, nga ana tjetër, u ofronte njëfarë sigurie edhe familjeve të mëdha lokale, të cilat garantonin kështu vijimësinë e tyre brenda një realiteti të ri politik, ushtarak, ekonomik dhe kulturor, si ai osman.

Një praktikë tjetër që tërheq vëmendjen gjatë periudhës së depërtimit osman në hapësirat ballkanike në shek. XV, dhe që lidhet ngushtësisht me metodat e shtrirjes graduale të sundimit në këto zona, është përfshirja e timariotëve jomyslimanë brenda sistemit të timarit. Thamë "ballkanike" për arsye se ky fenomen haset edhe në pjesë të tjera të gadishullit, megjithëse këtu do të përqendrohemi kryesisht në gjeografinë e banuar nga shqiptarët.¹² Në studimin e tij, Egro paraqet një tabelë të timariotëve të krishterë që figurojnë në regjistrat osmanë të shek. XV për hapësirën shqiptare. Sipas këtyre të dhënave, në zonat e përfshira në defterin e Përmetit, Korçës dhe Konicës, kjo kategori përbënte 28,4% të numrit të përgjithshëm të zotëruesve të timareve, ndërsa në sanxhakun e Arvanidit kjo shifër arrinte në 11,6%, në defterin e Dibrës 9% dhe në atë të Shkodrës 7 %.¹³

¹¹ Halil Inalcık, "Ottoman Methods of Conquest," *Studia Islamica*, No. 2 (1954): 103-129.

¹² Për më shumë detaje mbi angazhimin e timariotëve të krishterë brenda sistemit osman të timarit në kontekstin ballkanik, shih: Halil Inalcık, "Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. asırda Rumeli'de hıristiyan sipahiler ve menşeleri," *Fuad Köprülü Armağanı* (İstanbul: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, 1953), 207-248.

¹³ Për më shumë detaje, shih: Egro, *Islam in Albanian Lands*, 191. Në një artikull me teza "sfiduese" mbi procesin e islamizimit të shqiptarët, Kalesshi thekson faktin se timaret e zotëruara prej të krishterëve kishin të ardhura shumë më të vogla krahasuar me ato të timariotëve myslimanë. Prandaj, me synimin për të ruajtur statusin e tyre, këta detyroheshin të kalonin në besimin islam. Për më shumë, shih: Hasan Kalesshi, "Türkler'in Balkanlar'a girişi ve islamlaştırma. Arnavud halkının etnik ve milli varlığının korunmasının sebepleri," *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sy. 10-11 (1979-1980): 188-189.

Të dhënat e mësipërme, edhe pse u përkasin rajoneve të ndryshme, kronologjikisht na lënë të kuptojmë se integrimi i timariotëve të krishterë në sistemin e timarit ka funksionuar në raport me fazat e depërtimit të osmanëve në hapësirat shqiptare. Zonat juglindore, të cilat u bënë objekt i mësymjeve osmane më herët dhe ku figurojnë edhe rastet më të hershme të ndarjes së timareve, paraqesin edhe numrin më të madh të timariotëve të krishterë.¹⁴ Ndërsa në defterin për sanxhakun e Shkodrës (1485), një hapësirë e përfshirë pothuajse në fund të shekullit nën sundimin osman, në një kohë kur kishte përfunduar rezistenca nën udhëheqjen e Skënderbeut dhe venecianët ishin tërhequr nga kjo gjeografi, dhe kur territore të tjera ndodheshin prej dekadash nën administrimin e sulltanit, numri i të krishterëve që zotëronin timare ishte dukshëm më i vogël. Kjo panoramë korrespondon edhe me metodat graduale të pushtimit për të cilat Inalcık flet në artikullin e tij, pra me procesin e transformimit apo asimilimit të elitave ekzistuese.¹⁵

Regjistrat kadastrorë nxjerrin në pah faktin se një pjesë e bijve të të krishterëve që zotëronin timare u islamizuan, duke na lënë të kuptojmë se kjo praktikë e ndarjes së tokës shtetërore tek individë të caktuar, në kuadër të sistemit të timarit, shërbente gjithashtu edhe si një instrument që ndikonte në procesin e islamizimit. Fjala vjen, në defterin për zonat e Përmetit dhe të Korçës, timari që më herët zotërohej nga Dhimitri iu dha të birin e tij, i sapokonvertuar në besimin islam, i cili, siç mësohet, kishte ndryshuar edhe emrin, duke u quajtur Kasem.¹⁶

Pikëpamjet se ndarja e timareve tek të krishterët ishte një strategji e osmanëve për të thyer rezistencën e banorëve vendas dhe për të siguruar një depërtim sa më të butë në hapësirat që synonin, por edhe për të realizuar një transformim elitash në një projeksion më të gjatë, dallohen gjithashtu edhe nga madhësia e timareve që u jepeshin jomyslimanëve. Veçanërisht studimet e Pulahës, i cili i ka kushtuar një studim të mirëfilltë kësaj çështjeje, theksojnë qartësisht faktin se, ndonëse më të

¹⁴ Shpërndarjet më të hershme të timareve i përkasin defterit për zonat e Përmetit dhe Korçës të vitit 1431 dhe datojnë që në periudhën e sundimit të Bajezidit I (1389-1402). *Defteri i regjistrimit të Përmetit dhe Korçës i vitit 1431*, përkthyer nga Vexhi Buharaja, përgatiti për botim Eduart Caka (Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, 2018), XII-XV.

¹⁵ Inalcık, *Ottoman Methods of Conquest*, 109-113.

¹⁶ *Defteri i regjistrimit të Përmetit dhe Korçës i vitit 1431*, 61. Për raste të ngjashme në të njëjtin defter, shih 84, 118, 131.

pakta në numër krahasuar me timaret që zotëronin myslimanët, feudet në duart e timariotëve të krishterë qëndronin më poshtë edhe në aspektin e të ardhurave. Sipas autorit të lartpërmendur, vetëm 20 % e timareve të jomyslimanëve kishin të ardhura vjetore që arrinin në 6 000-10 000 akçe, ndërsa pjesa më e madhe, përkatësisht rreth 33 %, siguronin diku mes 2 000-6 000 akçeve në vit.¹⁷

Një tjetër kategori, sigurisht më e vogël në numër, por që kishte ndikim të popullata e gjerë dhe që e gjejmë të përfshirë në regjistrat kadastrorë, ishin edhe klerikët. Ajo që tërheq më së shumti vëmendjen edhe në këtë rast, është fakti se timare u ishin shpërndarë edhe priftërinjve. Shembuj të tillë i hasim si në defterin për sanxhakun e Arvanidit (1431), ashtu edhe në atë për Përmetin dhe Korçën (1431), si dhe në defterin për zonat e Dibrës (1467). Kështu, në Kaninë peshkopi i këtushëm zotëronte një timar, ku, veç hiseve të tjera, pjesë e këtij feudi ishte edhe kisha Peshkopije që ndodhej aty, si dhe vreshti i këtij tempulli.¹⁸ Ky fenomen nuk mbetet i kufizuar vetëm te këta shembuj; ndarje të tilla për klerikët e krishterë, që reflektohen në këta regjistra, i hasim edhe në Korçë, Krujë, Berat, Mat etj.¹⁹

Nisur nga parashtrimi që realizuam më lart, mund të themi se përfshirja e një pjese të elitave shqiptare në strukturat qeverisëse, ushtarake, ekonomike e kulturore osmane duket se ka qenë një nga faktorët që ndikoi në përhapjen e besimit islam jo vetëm te shtresat e larta të shoqërisë, por edhe te popullsia e gjerë, proces i cili nis dhe merr vull nga dekadat e fundit të shek. XV dhe në fillim të shekullit pasardhës. Ky konstatim nuk vlen vetëm për hapësirat e banuara me popullsi shqiptare, por edhe në rrafshin ballkanik. Kështu, sipas informacioneve të përfutuara nga burimet e kohës, përkatësisht nga regjistrat e xhizjes, e cila ishte taksa që vilej prej popullatës së krishterë për vitet 1488-1491, në gjithë hapësirën e Rumelisë, numri i personave që kalonin në besimin islam arrinte deri në 300 raste në vit.²⁰

Panorama nis të ndryshojë në gjysmën e parë të shek. XVI. Sipas regjistrave osmanë të kësaj periudhe, që japin një pasqyrë demografike të perandorisë, ndërmjet viteve 1520-1555 përllongaritej se brenda hapësirës

¹⁷ Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 63.

¹⁸ Timari i peshkopit në fjalë përbëhej në total nga një fshat, dhjetë shtëpi, një kishë dhe një vresht. Shih: *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, 83-84.

¹⁹ Për shembujt në fjalë, shih Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 69.

²⁰ İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, 201.

së Rumelisë kishte plot 1 111 799 shtëpi (*hâne*), prej të cilave 832 707 ishin të krishtera, ndërsa 194 958 rezultojnë myslimane. Sipas këtyre të dhënave, popullsia myslimane e Rumelisë në atë kohë përbënte rreth 18% të numrit të përgjithshëm të banorëve që jetonin në këtë gjeografi.²¹ Sigurisht, pjesa më e madhe e kësaj popullsie (myslimane) jetonte në zonat urbane, ku dendësia ishte më e lartë.

Themi qendra urbane për arsye se edhe këto pësuan ndryshime, të cilat shkonin paralelisht me konsolidimin e aspektit administrativ, si edhe me zhvillimet ekonomike e kulturore që ndodhën këtu në kapërcyell të shek. XV-XVI. Kjo nuk vlen vetëm për trojet shqiptare, por për të gjitha ato hapësira kufitare ku u vendos plotësisht sundimi osman. Këtë herë, burimet nuk flasin më për qytete brenda mureve rrethuese të kalave, por për qendra urbane të mirëfillta, cilësuar si *shehir*, që nënkupton qytetin me të gjithë përbërësit e tij në kontekstin e infrastrukturës dhe urbanistikës.²² Në fillimet e shek. XVI, pasi ishte konsoliduar sundimi, ishte vendosur rendi dhe banorët ndiheshin më të sigurt, vërehet edhe vendosja e shtëpive jashtë mureve të kalave, në rrethina që, sipas përdorimit osman të kohës, emërtoheshin *varoshe*. Për këto, Evlija Çelebiu na jep informacione të detajuara në gjysmën e dytë të shek. XVII.²³

Në fundin e shek. XV dhe në fillimet e shek. XVI, qytetet shqiptare, të brishta si në aspektin demografik, ashtu edhe në atë ekonomik e urbanistik, figuronin të banuara në masën dërrmuese prej banorëve të krishterë. Me këtë formulim nënkuptohej popullsia vendase, pasi trupat ushtarake të pozicionuara kryesisht në kalatë e këtyre qendrave, si dhe administrata osmane, i përkisnin besimit islam. Megjithatë, duhet theksuar se ka edhe raste përjashtimore, sikurse vërehet në qytetin e Shkodrës apo në qendra të tjera urbane të Kosovës, si Peja, Vushtrria e Prishtina, ku hasen edhe familje myslimane.²⁴

²¹ Për më shumë detaje mbi numrin e përgjithshëm të banorëve të perandorisë në këtë kohë, shih: *po aty*.

²² Nikolai Todorov, *The Balkan City, 1400-1900* (Seattle: University of Washington Press, 1983), 20.

²³ Në rastin e qytetit të Elbasanit, që është temë shqyrtimi e këtij artikulli, shih përshkrimin që Çelebiu i bën pjesës së varoshit: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VIII. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman (Istanbul: Yapı Kredi Yay., 2011), 693-694.

²⁴ Për një panoramë më të gjerë, shih: *Historia e Popullit Shqiptar*, 589-590. Për gjendjen e qyteteve shqiptare gjatë shek. XV dhe në fillimet e shekullit pasardhës, shih

Qyteti i Elbasanit dhe sanxhaku me të njëjtin emër, si njësi më e madhe provinciale që përfshinte hapësirat përreth brigjeve të Shkumbinit deri në bregdet, paraqesin ndoshta rastin më ilustrues sa i përket raportit ndërmjet futjes së një zone të caktuar nën sundimin osman, organizimit të saj si njësi administrative dhe zhvillimit ekonomik, kulturor e politik, duke përfshirë këtu edhe procesin e islamizimit.

Islamizimi në sanxhakun e Elbasanit në gjysmën e parë të shek. XVI

Sipas regjistrimit numër 367, në gjysmën e parë të shek. XVI, sanxhaku i Elbasanit figuron i ndarë në tri kaza: atë të Elbasanit, që shërbente në të njëjtën kohë si seli e sanxhakbeut dhe qendër e sanxhakut; kazanë e Durrësit (Draç në dokumentet osmane); dhe të Shpatit (İşbat). Vetë fakti se në këtë regjistër nuk bëjnë pjesë fshatra të nahijes së Çermenikës,²⁵ të cilat i vërejmë të përfshira në defterin nr. 472 të vitit 1569,²⁶ na lë të kuptojmë se sanxhaku i lartpërmendur është konsoliduar plotësisht në aspektin e përbërjes territoriale vetëm në gjysmën e dytë të shekullit. Ndërsa fshatra të tjera, të cilat më herët i hasim në defterin e sanxhakut të Arvanidit (1431), i gjejmë të përfshira që në regjistrin nr. 367.*

Për t'u futur në leximin e tekstit, duhet thënë se defteri i lartpërmendur është i llojit *ixhmal* (i përmbledhur), pra ai paraqet një

gjithashtu: Zija Shkodra, *Esnafet shqiptare (shek. XV-XX)*, (Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1973), 26-30.

²⁵ Në defterin për zonat e Dibrës të vitit 1467, nahijen e Çermenikës e hasim të regjistruar brenda kazasë së Dibrës, ndërsa në atë me nr. 367 të vitit 1530 për Elbasanin, Çermenika nuk është përfshirë si nahije; ndërkohë që një pjesë të fshatrave të saj i gjejmë të shënuara në listën e vendbanimeve që bënin pjesë në kazanë e Shpatit. Vetëm në regjistrat e viteve 1569-1570 dhe 1583 nahijen e Çermenikës e hasim të shënuar në defterin për sanxhakun e Elbasanit. Për më shumë në lidhje me këtë çështje, shih: Eduart Caka, "Krahina e Çermenikës në burimet osmane të shek. XV-XVI," *Çermenika dhe trevat e Librazhdit në regjistrat osmanë të shek. XV-XVII* (Tiranë: Barleti, 2023), 36-47.

²⁶ *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi* (më tej: BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), nr. 472.

* Duke vazhduar nga fshatrat që bënin pjesë në zonën e Kërrabës deri te vendbanimet më të afërta me Elbasanin, siç mund të përmendet Bradasheshi në vitin 1431, ato i gjejmë të regjistruara dhe të ndara në defterin e sanxhakut të Arvanidit. Ndërsa në defterin nr. 367 të vitit 1530, ato, si dhe e gjithë hapësira përreth, janë përfshirë në sanxhakun e Elbasanit.

panoramë statistikore të timareve, emrave të fshatrave, numrit të familjeve dhe të ardhurave që vileshin këtu – aspekt i cili e vështirëson evidentimin e kohës se kur mund të jenë konvertuar familjet apo individët që rezultojnë si myslimanë në këtë regjistrim.²⁷ Një problem i dytë që lidhet me saktësimin e procesit të datimit të këtyre konvertimeve ka të bëjë me faktin se defteri në fjalë është përpiluar plot një shekull pas regjistrimit të parë në këto hapësira, përkatësisht atij për sanxhakun e Arvanidit (1431), dhe, duke mos pasur regjistrime të ndërmjetme, e kemi të pamundur të kryejmë krahasime për të evidentuar kohën se kur ka ndodhur ndryshimi i besimit për shtëpitë që në vitin 1530 shënohen si myslimane.

Pas evidentimit të këtyre elementeve, le të futemi në brendësi të defterit, duke parë fillimisht në rang kazaje dhe më pas në nivel sanxhaku procesin e islamizimit në livanë e Elbasanit thuajse shtatë dekada pas ripopullimit të qytetit nga Mehmedi II.

Kazaja e Elbasanit

Qendra e kazasë ishte vetë qyteti i Elbasanit, i cili shërbente gjithashtu edhe si seli e sanxhakbeut dhe njëkohësisht si hapësira më e madhe urbane, ekonomike e demografike e gjithë livasë. Për këtë arsye, edhe regjistri fillon me lagjet e qytetit, të cilat i gjejmë të ndara në lagje myslimane dhe të krishtera. Banorët myslimanë të këtushëm numërojnë gjithsej 108 shtëpi, të ndara në: myslimanë që jetonin brenda kështjellës (45 shtëpi), të tjerë që jetonin pranë saj (55 shtëpi), si dhe lagjen “Kosar” me 8 shtëpi.²⁸

Ndërsa lagjet e krishtera (*mahalle-i gebran*) të Elbasanit qenë më të shumta në numër, gjë që nënkuptonte edhe epërsinë e të krishterëve në raportin demografik të popullsisë së kësaj qendre urbane. Një element tjetër thelbësor në lidhje me këto lagje ka të bëjë me origjinën e tyre, ku

²⁷ Në defterët e hollësishëm (*mufassal*), nën emrat e fshatrave përmenden edhe krerët e shtëpive, përkatësisht me emrin e banorit dhe atësinë e tij. Në rastet kur personi në fjalë është konvertuar rishtas, emri i të atit shënohet si *Abdullah*, gjë që na lejon të kuptojmë se ky është brezi i parë i konvertuar. Por, nëse konvertimi ka ndodhur më herët, atëherë në regjistrime dallohen dy emra myslimanë, pra i birit dhe i të atit. Fjala vjen, Hyseni, i biri i Abdullahut, duke na lënë të kuptojmë se Hyseni i përket brezit të dytë të konvertuar. Për shembuj të tillë regjistrimesh të ngjashme, shih: Egro, *Islam in Albanian Lands*, 216.

²⁸ BOA, TT.d 367, fl. 432. Gjithashtu, shih: Kiel, *Arkitektura osmane në Shqipëri*, 137.

një pjesë u sollën këtu me detyrim nga Mehmedi II në vitin 1466, kur rindërtoi muret e kalasë duke e kthyer atë në një vend të banueshëm, ndërsa pjesa tjetër e këtyre lagjeve përbëhej nga banorë që erdhën dhe u vendosën me dëshirën e tyre. Të shpërngulurit (*Cema'at-i Gebran-ı Sürgiinan der nefsi Ilbasan*) u vendosën në nëntë lagje: “Ohri”, “Kesrije”, “Narda”, “Sofja”, “Uskub”, “Janja”, “Siroz”, “Avlonja” dhe “Dhimo Nallband”, me një total prej 73 shtëpish, 15 beqarësh dhe 5 vejushash.²⁹ Ndërkaq, ata që erdhën dhe u vendosën vetë në qytet (*Cemaat-i gebran ki kendi ihtiyarı ile mütemekkin olmuşlardır*) ishin të shpërndarë në katër lagje, ku regjistroheshin gjithsej 97 shtëpi dhe 9 beqarë.³⁰

Një detaj tjetër që bie në sy është fakti se familjet e lagjeve të krishtera, të deportuara nga Mehmedi II për të populluar qytetin, rezultojnë të jenë përjashtuar nga taksat e ispenxhes dhe avariz-it, si rrjedhojë e statusit të tyre, pasi ishin detyruar të braktisin vendbanimet e tyre për të ardhur në Elbasan. Sipas shënimit në regjistër, sulltani i kohës, i cili duhet të ketë qenë Sulejmani I, kishte urdhëruar që familjeve në fjalë t’u ngarkohej taksa e avariz-it, por, pas ankesës së tyre dhe duke rikujtuar vendimin e mëhershëm të sulltanit që i kishte sjellë në qytet, urdhri u anulua dhe ato vijuan të mbeteshin të përjashtuar nga dy zërat e taksimit.³¹

Sipas shifrave të dhëna më lart, mund të dilet në përfundimin se në gjysmën e parë të shek. XVI, thuajse 38% e popullsisë së qytetit i përkiste

²⁹ Për vendet nga ku u deportuan këta banorë, numrin e shtëpive dhe përjashtimet nga disa detyrime taksore si rrjedhojë e faktit që u shpërngulën në mënyrë të pavullnetshme, shih: Eduart Caka, “The Making of a Bordering Town: The City of Elbasan during XV-XVI Centuries,” *Albanian Studies*, vol. 2, no. 2 (2023): 66-67. Njëra ndër pikëpamjet që shpjegon konvertimin e shqiptarëve në besimin islam është ajo sipas së cilës ky ndryshim në aspektin religjioz erdhi si rrjedhojë e taksave dhe e detyrimeve ekonomike. Njëri ndër të parët që e ka elaboruar këtë tematikë është edhe Stadtmüller-i. Shih: Georg Stadtmüller, “Die Islamisierung bei den Albanern,” *Jarbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 3 (1995): 404-429.

³⁰ Përveç shtëpive të lartpërmendura, në regjistër shënohen edhe katër shtëpi të tjera, banorët e të cilave, sipas shënimit përkatës, ishin hekurpunues. Shih *BOA*, TT.d 367, fl. 432.

³¹ “*Der-nefs-i Ilbasan. Mezkurun kafirler evelden heman haraç virüp ispençden ve Avarız-ı divaniden muaf ve müsellemler idi. Şimdiki halde bi-emr-i padişah-ı alempenah adet üzere haraç ve ispenç ve gayrı rüsum emr olundu. Heman avarız-ı divaniyeden muaflardır diyü defter-i atikde mukayyed olduğu sebepten defter-i cedide dahi kayd olundu.*” *Po aty.*

besimit islam.³² Një shifër e konsiderueshme kjo, nëse kemi parasysh se qyteti ishte i ri krahasuar me qendrat e tjera urbane shqiptare, ndërsa kishte një numër popullsie relativisht të lartë, që sipas Kiel-it i afrohej shifrës së 1 500 banorëve.³³ Për më tepër, edhe peizazhi urbanistik, kulturor dhe social e favorizonte këtë klimë, ku përmes institucioneve të vakëfeve u ngritën objekte arkitekturore që shpalosnin edhe mentalitetin dhe “pamjen” e besimit të ri. Në këtë kontekst, veçanërisht për dekadat e para të shek. XVI, vlen të përmendet vakëfi i ngritur nga Sinan Pasha, një institucion që luajti rol thelbësor në transformimin kulturor, fetar dhe ekonomik të qytetit të Elbasanit.³⁴ Sa u përket faltoreve të besimit islam, regjistri nr. 367 përmend ekzistencën e tri xhamive në rang sanxhaku deri në vitin 1530, ndërsa numri i mesxhideve arrinte në nëntë.³⁵

Përveç qytetit, kazaja e Elbasanit në regjistër duket se kishte nën varësinë e saj edhe një total prej 71 fshatrash. Në përputhje me praktikën e ndarjes së tyre në kuadër të sistemit të timarit, edhe këto fshatra vërehen të kenë qenë pjesë e timareve që zotëroheshin nga ushtarakët. Nisur nga fakti se sanxhaku në fjalë shtrihej në një zonë kufitare, përqendrimi ushtarak në këtë hapësirë, që lidhej veçanërisht me sigurimin e kalave dhe të vijës bregdetare, ishte shumë më i theksuar. Për rrjedhojë, edhe fshatrat e kazasë së lartpërmendur shfaqen të ndara si timare të sanxhakbeut dhe të rojave të kalave, përkatësisht të Elbasanit dhe të Durrësit. Vetëm fshati Bradashesh bënte përjashtim, pasi ishte mylk i Sinan Pashës.³⁶

Në tabelën e mëposhtme paraqiten fshatrat që kishin shtëpi myslimane:

³² Kiel, *Arkitektura osmane në Shqipëri*, 137.

³³ *Po aty*. Për demografinë e qyteteve shqiptare në këtë kohë, shih gjithashtu: Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 405-407; Selami Pulaha, “Aspekte të demografisë historike të trevave shqiptare gjatë shekujve XV-XVI,” *Studime për epokën e Skënderbeut*, vëll. I (Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1989), 45-48.

³⁴ Për institucionin në fjalë, shih: Eduart Caka, “Vakëfi i Sinan Pashës dhe ndikimi i tij në zhvillimin urbanistik e kulturor të Elbasanit gjatë shek. XVI,” *Studime historike*, nr. 1 (2024): 5-25; Kiel, *Arkitektura osmane në Shqipëri*, 138-139.

³⁵ *BOA*, TT.d 367, fl. 451.

³⁶ Fshati në fjalë në regjistër figuron me 98 shtëpi, të gjitha të krishtera. Shih: *po aty*, fl. 439.

Emri i fshatit	Pronësia e timarit	Shtëpi myslimane	Beqarë (b) Vejusha (v)	Shtëpi të krishtera	Beqarë (b) Vejusha (v)
Murras	Has i sanxhakbeut	25		27	
Selçani	"	11	2 (b)	46	8 (b)
Dardhas	Timar	3		83	
Veshkaq	"	1		6	
Polis	"	2		60	71 (b)
Bullari	"	2	2 (b)	36	
Pajun	"	3		9	
Kavas	"	1		19	
Manes	Timar i rojave të Elbasanit	4		32	1 (b) 2 (v)
Dritas	"	2		9	1 (b)
Bizhutë	"	11		61	3 (b)
Shingjon	"	3		26	
Patresh	"	4		40	3 (b)
Lutmir	"	3		32	
Ishtemanik	"	2		48	
Shilbatër	"	5		38	
Kurtali	"	6		41	
Vilë	"	4		35	
Graçaç	"	3		33	
Letani	"	7		39	7 (b)
Lugaj	"	1		6	
Karveq	"	2		6	2 (b)
Pajengë	Timar i rojave të Durrësit	5		26	
Hasbiraj	"	2		101	

Sikurse vërehet edhe në tabelë, nga 71 fshatra që vareshin nga kazaja e Elbasanit në regjistrin nr. 367 të vitit 1530, 24 prej tyre kanë edhe familje myslimane në përbërje. Parë në aspektin numerik të shtëpive, defteri në fjalë regjistron 213 shtëpi myslimane në rang kazaje, ndërsa numri i shtëpive të krishtera arrin në 2 444.³⁷ Sipas këtyre të dhënave, rezulton se, nga përfshirja e kësaj hapësire nën sundimin osman

³⁷ Po aty.

deri në kohën e hartimit të regjistrit në shqyrtim, procesi i islamizimit në kazanë e Elbasanit varionte në shifrat 8-8,1 %.

Kazaja e Durrësit

Ndonëse qyteti i Durrësit dhe vija bregdetare përreth u futën më vonë nën sundimin osman, i cili u shtri në këtë hapësirë vetëm pas rënies së qytetit në vitin 1501, edhe këtu vërehet se, brenda një harku kohor prej thujse tri dekadash, procesi i islamizimit nis të shfaqet nëpër fshatra. Më poshtë po paraqesim një tabelë ilustruese të fshatrave ku evidentohen shtëpi myslimane:

Emri i fshatit	Pronësia e timarit	Shtëpi myslimane	Beqarë (b) Vejusha (v)	Shtëpi të krishtera	Beqarë (b) Vejusha (v)
Bariq	Has i sulltanit	2		24	
Andrejas	"	2		56	
Diker ?	"	2		124	
Luz	Has i sanxhakbeut	14		133	
Milot ?	"	1		89	
Thelpenat ?	"	2		61	
Bugoj	"	2		78	
Mankaros	"	2		80	2 (b)
Kavajë	Timar	1		52	
Kryezi ?	"	1		94	50 (b)
Pjetër Andrea ?	"	1		42	
Ketes ?	Rojat e kalasë së Durrësit	2		31	
Mlik	"	2		85	
Batër	"	1		73	
Iflolani ?	"	2		10	
Lijas	"	1		11	
Gosë	"	1		2	
Galush	"	3		18	2 (b)
Mazarak	"	1		15	
Çerme	"	5		30	
Pallashin ?	"	1		22	
Ndroq	"	16		221	24 (b)

Sipas tabelës përmbledhëse në regjistër, vërehet se fshatrat e kësaj kazaje janë të ndara në hasë të padishahut,³⁸ hasë të sanxhakbeut, timare të rojave të kalasë së Durrësit dhe timare të zaimëve apo timariotëve të tjerë. Në total, e gjithë kazaja ka 66 fshatra, në 22 prej tyre numërohen 65 shtëpi myslimane, ndërsa numri i shtëpive të krishtera në rang kazaje arrinte në 3 100.³⁹ Bazuar në të dhënat e mësipërme, rezulton se procesi i islamizimit në kazanë e Durrësit në vitin 1530, pra thuajse tri dekada pas kalimit nën sundimin osman, varionte në shifrat 1,9-2%.

Kazaja e Shpatit

Kazaja e Shpatit kishte edhe numrin më të madh të fshatrave brenda sanxhakut; për rrjedhojë, edhe numri i fshatrave me shtëpi myslimane këtu rezulton më i lartë. Më poshtë paraqitet një tabelë e detajuar:

Emri i fshatit	Pronësia e timarit	Shtëpi myslimane	Beqarë (b) Vejusha (v)	Shtëpi të krishtera	Beqarë (b) Vejusha (v)
Prevale	Has i sanxhakbeut	14		43	
Dink ?	"	9		37	1 (b)
Shënvlash	Timar	2		35	3 (b)
Belsh	"	2		81	
Buga ?	"	12		21	1 (b)
Belasovë	"	5		111	
Kajçan	"	1		4	
Lubine ?	"	2		32	
Kukuçovë	"	9		1	
Bukëmir	"	9		57	
Shtrominë	"	7		63	4 (b)
Sulovë	"	4		19	1 (b)
Pashtrash	"	1		5	
Igovinë ?	"	2		10	

³⁸ Për haset e sulltanit në Durrës dhe sanxhaqet e tjera shqiptare gjatë kësaj kohe, shih: Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare*, 186-188.

³⁹ Në tabelën e mësipërme rezultojnë 65 shtëpi myslimane, ndërsa në regjistër janë shënuar 63 të tilla, përkatësisht 46 që e paguanin taksën e avariz-it dhe 17 të tjera që mbeteshin të përjashtuara nga ky detyrim. Për shifrat përfundimtare të defterit, shih BOA, TT.d 367, fl. 445.

Poraçan i Epërm	"	2		24	4 (b)
Iskilabolisht ?	"	1		33	
Grabova	"	7		95	5 (b)
Valesh	"	1		9	
Dorëz	"	7		22	
Jarunish	"	2		16	4 (b)
Kuçani-Zovine	"	13		19	2 (b)
Peskopje ?	"	7		63	6 (b)
Sunova ?	"	1		24	
Menkani ?	"	2		5	1 (b) 1 (v)
Kuçan	"	6		24	1 (b)
Kurtekani	"	2		25	1 (b)
Gjerçan	"	1		27	1 (b)
Valesh	"	5		45	
Tunje ?	"	2		30	
Shushicë	"	1		24	
Buljares	"	7		64	
Shëmri	"	5		14	1 (b)
Sotira	"	7		21	
Gramësh	Rojat e kalasë së Durrësit	2		44	1 (v)

Nga të dhënat e mësipërme rezulton se në kazanë e Shpatit, e cila në regjistër figuron me 113 fshatra, 34 prej tyre banoheshin edhe nga popullsi myslimane. Sa i përket numrit të shtëpive, kazaja e lartpërmendur kishte gjithsej 250 shtëpi myslimane dhe 3 372 të krishtera.⁴⁰ Procesi i islamizimit në këtë kaza varionte në shifrën 6,9%.

Pasi u paraqitën me hollësi fshatrat në të cilat hasen shtëpi myslimane brenda kazave që bënin pjesë në livanë e Elbasanit, tashmë le ta shohim situatën në shifra të përmbledhura. Kështu, në fund të

⁴⁰ Në këtë numër përfshihen edhe 12 lagjet që vërehen në këtë kaza, të cilat kishin gjithashtu në përbërjen e tyre shtëpi myslimane, por që nuk i kemi përfshirë në tabelë. Për të dhënat e plota mbi kazanë e lartpërmendur, shih: *po aty*, fl. 451.

regjistrimit të sanxhakut të lartpërmendur, shënohet se kjo njësi administrative kishte gjithsej 250 fshatra, në të cilat numëroheshin 8 916 shtëpi të krishtera dhe 526 myslimane.⁴¹ Sipas këtyre të dhënave, rezulton se bëhet fjalë për një provincë me 9 442 shtëpi, ndërsa procesi i islamizimit varionte në shifrën 5,5%.

Të dhënat e mësipërme na mundësojnë të nxjerrim disa përfundime lidhur me shtrirjen dhe përmasat e procesit të islamizimit në sanxhakun e Elbasanit, vetëm disa dekada pas formimit të kësaj njësie administrative dhe gati një shekull pas përfshirjes së disa territoreve nën sundimin osman, të cilat iu bashkëngjitën livasë pas krijimit të saj. Kështu, konkluzioni i parë ka të bëjë me fillimin e procesit të islamizimit, i cili duket se ka nisur thuajse paralelisht me formësimin e sundimit osman në hapësirat shqiptare. Ndonëse pikëpamjet e deritanishme flasin për një proces islamizimi që nis nga shek. XVII dhe kryesisht në zonat urbane,⁴² së paku për sanxhakun e Elbasanit, sikurse shihet nga të dhënat që përmban regjistri i parashtuar më lart, mund të thuhet se ky fenomen shfaqet më herët. Kjo nuk vlen vetëm për elitat, siç qenë familjet e mëdha apo timariotët e krishterë të cilët ishin angazhuar në strukturat qeveritare apo ushtarake osmane, por edhe për banorët e thjeshtë që banonin brenda sanxhakut.

Aspekti i dytë që del në pah nga shqyrtimi i defterit nr. 367 lidhet me faktin se procesi i islamizimit nuk shihet i përqendruar vetëm në qytete,⁴³ por vërehet i shtrirë në gjithë hapësirën e sanxhakut, sigurisht jo në mënyrë të njëtrajtshme. Ndërkohë, në regjistrin e mësipërm shohim se, nga 250 fshatra që kishte i gjithë sanxhaku, në 80 prej tyre banonin edhe familje myslimane.

Një element i tretë që bëhet i dukshëm në regjistër lidhet me shtrirjen e islamizimit, i cili duket se ka ardhur në mënyrë graduale. Për ta ilustruar këtë pikëpamje, mjafton të shohim të dhënat mbi numrin e shtëpive myslimane në kazanë e Durrësit, e cila është edhe zona më e fundit e përfshirë brenda sanxhakut, po të kemi parasysh faktin se deri më 1501 këtu ishin të pranishëm venecianët. Ndryshe nga kazaja e Shpatit apo ajo e Elbasanit, fshatrat e të cilave i hasim në regjistrat osmanë që në vitet 1430, në vendbanimet që vareshin nga Durrësi dhe që kishin hyrë

⁴¹ *Po aty*, fl. 452.

⁴² *Historia e Popullit Shqiptar*, 588-589.

⁴³ “Depërtimi në shkallë të gjerë i fesë islame në radhët e popullit shqiptar gjeti shprehje pikësëpari në qytete.” Shih: *po aty*, 589.

rishtazi nën sundimin osman, procesi i islamizimit rezulton të ketë qenë dy deri në tri herë më i ulët.

Përfundime

Ndonëse sanxhaku i Elbasanit, si njësi administrative, i përket fillimeve të shek. XVI, pjesë të ndryshme të kësaj zone i gjejmë të regjistruara që një shekull më herët në defterët osmanë. Më konkretisht, zonat që më vonë do të përfshiheshin në këtë liva vërehen në defterin e sanxhakut të Arvanidit (1431) dhe në atë të zonave të Dibrës (1467). Ndërsa në këtë artikull jemi ndalur te regjistri i parë që i përket këtij sanxhaku, përkatësisht defteri nr. 367 i vitit 1530, duke u përqendruar në një temë të veçantë, atë të islamizimit. Kjo është bërë me synimin për të marrë si model një hapësirë të caktuar dhe për ta shqyrtuar këtë fenomen në krahasim me pikëpamjet dhe studimet që ekzistojnë deri më sot mbi procesin e islamizimit të shqiptarëve.

Sikurse u pa edhe nga të dhënat e paraqitura më lart, duket se islamizimi në sanxhakun e Elbasanit ka ndjekur disa trajektore, të cilat mund të përmbliidhen shkurtimisht si vijon: 1) nga elitat te banorët e thjeshtë, në aspektin e hierarkisë dhe statusit shoqëror; 2) një përhapje graduale në aspektin hapësinor dhe kronologjik, e cila tregon përparimin në raport me zgjerimin territorial të osmanëve dhe konsolidimin e pushtetit të tyre.

Burime e bibliografi:

Arkiva:

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi (më tej: BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TT.d.), nr. 472.

Vëllime burimore:

367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile Avlonya Livâsı Tahrîr Defterleri (926-1520/937-1530), C. III, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2008.

Defteri i regjistrimit të Përmetit dhe Korçës i vitit 1431, përkthyer nga Vexhi Buharaja, përgatiti për botim Eduart Caka, Tiranë: Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë, 2018.

Regjistri i sanxhakut të Arvanidit i vitit 1431, përgatitur për botim nga Halil Inalcık, përkthyer nga Mykerem Janina, përkthimi i hyrjes dhe përgatitja për botim në shqip nga Eduart Caka, Akademia e Studimeve Albanologjike, Instituti i Historisë (Tiranë: Kristalina-KH, 2017).

Literaturë historiografike:

BARTL, Peter. *Ballkani Perëndimor midis monarkisë spanjolle dhe Perandorisë Osmane*. Përkthyer nga Pëllumb Xhufi. Tiranë: Shtëpia Botuese Dituria, 2011.

CAKA, Eduart. “Krahina e Çermenikës në burimet osmane të shek. XV-XVI.” Në *Çermenika dhe trevat e Librazhdit në regjistrat osmanë të shek. XV-XVII*, 36-47. Tiranë: Botimet Barleti, 2023, 36-47.

CAKA, Eduart. “Prania e elementit shqiptar në fushatën osmane të Maltës të vitit 1565.” *Studime historike*, nr. 1-2 (2019): 35-53.

CAKA, Eduart. “The Making of a Bordering Town: The City of Elbasan during XV-XVI Centuries.” *Albanian Studies* 2, nr. 2 (2023): 59-77.

CAKA, Eduart. “Vakëfi i Sinan Pashës dhe ndikimi i tij në zhvillimin urbanistik e kulturor të Elbasanit gjatë shek. XVI.” *Studime historike*, nr. 1 (2024): 5-25.

DUKA, Ferit. “XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşma Süreci Üzerine Gözlemler.” *OTAM* 2, nr. 2 (1991): 63-71.

EGRO, Dritan. *Islam in Albanian Lands during the First Two Centuries of the Ottoman Rule*. PhD diss., Bilkent University, Department of History. Ankara, 2003.

EMECEN, Feridun M. *Kanuni Sultan Süleyman ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi. Vol. 8, bk. 2. Redaktuar nga Seyit Ali Kahraman. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.

GEGAJ, Athanas. *Shqipëria dhe invazioni turk në shekullin XV*. Përkthyer nga Qemal Velija. Tiranë: Zenit Editions, 2025.

Historia e Popullit Shqiptar. Vëll. 1: Ilirët, Mesjeta, Shqipëria nën Perandorinë Osmane gjatë shek. XVI – vitet 20 të shek. XIX. Grup autorësh. Redaktuar nga Kristaq Prifti. Tiranë: Toena, 2002.

İNALCIK, Halil. “Ottoman Methods of Conquest.” *Studia Islamica*, nr. 2 (1954): 103-129.

- İNALCIK, Halil. "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluđuna: XV. asırda Rumeli'de hıristiyan sipahiler ve menşeleri." Në *Fuad Köprülü Armađanı*, 207-248. İstanbul: Dil ve Tarih-Cođrafya Fakültesi, 1953, 207-248.
- İNALCIK, Halil. *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluđu Üzerine Araştırmalar*. C. 1. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- İNALCIK Halil. *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*. Völl. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954.
- KALESHI, Hasan. "Türkler'in Balkanlar'a girişı ve islamlaştırma. Arnavud halkının etnik ve milli varlıđının korunmasının sebepleri." *Tarih Enstitüsü Dergisi*, nr. 10-11 (1979-1980): 177-194.
- KIEL, Machiel. "İlbasan." Në *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, 79-81. İstanbul: TDV Yayınları, 2000, 79-81.
- KIEL, Machiel. *Arkitektura osmane në Shqipëri, 1385-1912*. Përkthyer nga Klodiana Smajlaj. Tiranë: AIITC, 2012.
- MINKOV, Anton. *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahası Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730*. Leiden: Brill, 2004.
- PULAHA, Selami. "Aspekte të demografisë historike të trevave shqiptare gjatë shekujve XV-XVI." Në *Studime për epokën e Skënderbeut*, völl. 1, 45-55. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1989, 45-55.
- PULAHA, Selami. *Pronësia feudale në tokat shqiptare (shek. XV-XVI)*. Tiranë: Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1988.
- SKENDI, Stavro. "Religion in Albania during the Ottoman Rule." *Südost-Forschungen* 15, nr. 1 (1956): 311-327.
- STADTMÜLLER, Georg. "Die Islamisierung bei den Albanern." *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 3 (1995): 404-429.
- SHKODRA, Zija. *Esnafet shqiptare (shek. XV-XX)*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, 1973.
- TODOROV, Nikolai. *The Balkan City, 1400-1900*. Seattle: University of Washington Press, 1983.
- ZHELYAZKOVA, Antonina. "Islamization in the Balkans as a Historiographical Problem: The Southeast-European Perspective." Në *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography*, redaktuar nga Fikret Adanır dhe Suraiya Faroqi. Leiden: Brill, 2002, 233-266.

DR. EDUART CAKA

Institute of History / Academy of Sciences of Albania
edicaka@hotmail.com

S u m m a r y

ISLAMIZATION IN THE SANJAK OF ELBASAN
DURING THE FIRST HALF OF THE 16TH CENTURY

There is already a large corpus of writings, articles, encyclopedic entries and studies on the issue of the Islamization of Albanians and the factors that influenced this process, which began and reached its peak during the period of Ottoman rule in this area. The discovery or publication of new documents dating from this period is a development that sheds light or illuminates new dynamics on this topic, as well as prompts researchers to reconsider it. In this context, this article is also based on the data obtained from the cadastral registers of the 16th century on a certain administrative area of the time, such as the sandjak of Elbasan and the kazas of Elbasan, Durrës and Shpat that were part of this liva.

Keywords: Sanxhak of Elbasan, 16th century, religion, islamization, ottoman cadastral registers.